

**Наталя Колісніченко**

завідувач кафедри української та іноземних мов  
ОРИДУ НАДУ при Президентові України, к.держ.упр., доцент

**Юрій Семенюк**

аспірант кафедри глобалістики, європейської інтеграції та управління національною безпекою  
ОРИДУ НАДУ при Президентові України

**ЄВРОПЕЇЗАЦІЯ ОСВІТИ УКРАЇНИ: СУТНІСТЬ ТА НАСЛІДКИ ВПЛИВУ**

*У статті розкривається сутність процесу європеїзації освіти в Україні та наслідки її впливу на політику та державне-управління цією сферою. Досліджується поняття «європеїзація», аналізуються механізми європеїзації («вертикальна» і «горизонтальна» європеїзація), основні політичні актори європеїзації (Рада Європи та ЄС). Розглядаються чотири фази розвитку європейської освітньої політики в економічному та соціальному контексті. Аналізується європеїзація вітчизняної системи освіти: розвиток профільного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах; Болонський процес; поступове введення навчання другої іноземної мови; експорт освіти; освітні гранти; підвищення заробітної плати освітян; єдиний державний іспит та ін.*

**Ключові слова:** європеїзація; європеїзація освіти; механізми європеїзації; «вертикальна» і «горизонтальна» європеїзація; політичні актори європеїзації; фази розвитку європейської освітньої політики.

**Natalia Kolisnichenko**

Head of Ukrainian and Foreign Languages Department,  
ORIPA NAPA under the President of Ukraine, PhD in Public Administration, Docent

**Yuriy Semenyuk**

PhD student of the Department of Global Studies, European integration and national security management,  
ORIPA NAPA under the President of Ukraine

**EUROPEISATION OF UKRAINE'S EDUCATION: ESSENCE AND EFFECTS OF INFLUENCE**

*The article reveals the essence of the process of Europeanization of education in Ukraine. It examines the concept of «Europeanization», analyzes the mechanisms of Europeanization («vertical» and «horizontal» Europeanization), the main political actors of Europeanization (the Council of Europe and the EU).*

*The typology of 'Europeanization' is applied within four broad categories: as an historical process; as a matter of cultural diffusion, as a process of institutional adaptation; and as the adaptation of policy and policy processes.*

*The article studies the mechanisms of Europeanization which are basically differentiated between 'vertical' and 'horizontal' Europeanization. Vertical mechanisms demarcate the European level where policy is defined (mainly European Union and the Council of Europe) and the domestic level, where policy is implemented. Horizontal mechanisms involve a different form of adjustment to Europe based on the market or on patterns of socialization.*

*Europeanization is connected with the European dimension in national arenas of politics and policies: common policies (tariff union, competition regulations of the common market, monetary policy, trade) and of shared competence (social policy, agriculture etc.).*

*In the article the main political actors in education policy - Council of Europe and EU - are analysed. The Council is determined by three fundamental democratic values: human rights, pluralist democracy and the rule of law. Themes of the Council's activities in education have focused on five areas: education policies and reforms, education for democratic citizenship, modern languages, history teaching. The European dimension includes the following issues: European identity and European citizenship; student mobility, school links and exchanges; non-formal education; intercultural education; interfaith dialogue, in-service teacher training.*

*An overview about four broad phases in an economic and social context is presented: 1957–1971 – 'Pre-History' of Education and Training; 1971–1992 – the Foundation Years for Cooperation in Education; 1992-2000 - the Emergence of the Concepts of Lifelong Learning and KnowledgeBased Society; 2000-2006 - the Lisbon Strategy for 2010 and Lifelong Learning.*

*The eight competences are identified which include: communication in the mother tongue; communication in foreign languages; basic competences in maths, science and technology; digital competence; learning to learn; interpersonal, intercultural and social competences, and civic competence; entrepreneurship; and cultural expression.*

*The last part of the article is about education for sustainable development. It looks at the perspective of the EU through meeting the needs of the present generation without compromising the ability of future generations to meet their needs.*

**Key words:** Europeanization; Europeanization of education; mechanisms of Europeanization; «vertical» and «horizontal» Europeanization; political actors of Europeanization; phases of development of European educational policy.

Постановка проблеми

Протягом останніх десятиліть Україна зазнала принципових змін у своїй економічній, соціальній та культурній динаміці, демографічних характеристиках. Ці зміни відобразилися на розробці та реалізації освітніх програм в навчальних закладах та на робочих місцях. Пов'язані вони, у тому числі, з глобалізаційними процесами, які ставлять перед різними державами завдання, що мають відношення до уніфікації освітніх стандартів. При цьому, уніфікація більшою мірою орієнтується на західноєвропейський досвід. Україна європейську галузь освіти та орієнтацію країн ЄС у напрямку: ефективності у наданні освітніх послуг, які повинні забезпечувати здатність до трансформацій; підтримки фінансування галузі освіти. Реформаторська діяльність в галузі освіти України, впровадження та прийняття європейських стандартів в освіті стало однією з цілей, які посилюють її європеїзацію. При цьому неминучими стають виклики різноманітних форм модернізації освіти та управління нею.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Європеїзація як така є досить популярним предметом дослідження в світовому (переважно американському) та європейському науковому просторі (К. Барнетт, К. Ворд, К. Коувеліотіс, Ф. Пфетч, Г. Е. Русконі, Е. Фатчс, К. Янг та інші). Ідеї європеїзації України знаходимо у дослідженнях О. Ковальова, Н. Ладо, О. Фісуна та інших. Питання європеїзації освіти розкриваються в працях Т. Губанової, О. Ковальчук, В. Кукліної, К. Приходченко, В. Шадрикова та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми

Незважаючи на широкий спектр праць з питань болонізації вищої освіти України, входження і функціонування вітчизняної освіти в загальноєвропейському освітньому просторі, наблизенні різних рівнів освіти до європейських освітніх норм і стандартів, цілісного дослідження, яке б розкривало суб'єктно-об'єктну, історичну та ціннісну сутність процесу європеїзації вітчизняної системи освіти не проводилося.

Мета

Мета статті – розкрити сутність процесу європеїзації освіти в Україні та наслідки її впливу на політику та державне-управління цією сферою.

Вклад основного матеріалу

Традиційно поняття «європейська інтеграція» визначається як «зближення», тобто як мірило зв'язків між різними елементами, або ж як «посилення взаємозв'язку», тобто процес ущільнення, інтенсифікації або посилення характеристик зв'язку [1, с. 257]. Поняття «європеїзація» відображає те, як інтеграційні процеси впливають на країни-учасниці, які зміни відбуваються на національному рівні, зокрема – як Європейський Союз через свої інститути і політики впливає на країни-члени, і які наслідки такого впливу. Відтак, процес європеїзації є ширшим за суто європейську інтеграцію.

Європеїзація за різними тлумаченнями означає «надати будь-кому чи будь-чому форм, властивих західноєвропейському життю»; «насадження європейських порядків і форм життя, головним чином, західно-європейських».

На сьогодні термін «європеїзація» набув широкого поширення серед науковців як новий модний термін з визначення різноманітних змін як в самій європейській політиці так і щодо міжнародних відносин. Типологія «європеїзації» показує, що цей термін тлумачиться: як історичний процес; як питання культурної дифузії; як процес інституційної адаптації; як адаптація політичних процесів [8, с. 3].

Щодо механізмів європеїзації, можна в принципі розрізнити «вертикальну» і «горизонтальну» європеїзацію.

«Вертикальні» механізми чітко розмежують європейські рівні, на яких визначається політика (в основному – це Європейський Союз та Рада Європи), і внутрішні рівні, на яких політика повинна бути зреалізована.

У свою чергу, горизонтальні механізми розглядають європеїзацію як процес, в якому відсутній будь-який тиск, щоб відповідати, наприклад, моделям політики ЄС. На додаток, горизонтальні механізми включають іншу форму пристосування до Європи, яка ґрунтується на ринку та/або моделях соціалізації.

«Європеїзація» найчастіше входить до певного типу інституційних перспектив. Так, М. Коулс та інші [6] розглядають її перш за все як політичну інституціоналізацію. Більш останні публікації використовують ширші її аспекти, враховуючи також перспективи «bottom up – знизу вгору».

Загалом, європеїзація – це своєрідне проникнення європейського виміру в національні політики і національні рішення. Це чітко прослідковується в тих сферах політики: де компетенції ЄС превалюють над національними (як-от, тарифний союз, конкуренція регулювання спільного ринку, монетарна політика, торгівля); де реалізуються спільні компетентності (соціальна політика, сільське господарство та ін.). Це менш очевидно – на перший погляд – в сфері освіти, де ЄС має лише компетенцію підтримки держав-членів у питаннях кращого виконання своїх національних зобов'язань щодо заохочення обміну і мобільності [10].

Основними політичними акторами європеїзації виступають Рада Європи та ЄС. Розглянемо цей процес і його суб'єктів на прикладі освіти.

1. Рада Європи (РЄ). РЄ – найстаріша (діє з 1949 р.) і найбільша європейська організація (48 держав-учасниць Європейської культурної конвенції); має чіткий політичний мандат (єдність у різноманітності, зміцнення демократії), який регулярно повторюється на найвищому політичному рівні; відкрита для широкого світу та міжвідомчої співпраці. РЄ вже більше 50 років є найбільш «досвідченим» провайдером освіти задля демократії в Європі. Це пов'язано з організаційною ідентичністю Ради і визначається трьома фундаментальними демократичними цінностями: права людини, плюралістична демократія і верховенство права. Політика в галузі освіти, яку підтримує Рада, базується теж на цих фундаментальних цінностях. Можна виокремити четвертий рівень РЄ, який налічує 400 учасників НУО, які діють у різних сферах, включаючи освіту та права людини.

Хоча освітня політика європейських країн є відповідальністю відповідних суверенних держав, освіта все більше стає предметом міжнародного співробітництва (Лісабонська стратегія ЄС, Болонський процес, бенчмаркінг освітніх систем, тощо).

Мета РЕ не розвивати єдину освітню політику для всіх держав-членів, а швидше визначити загальні керівні положення освітньої політики, які б базувалися на вже згаданих фундаментальних принципах. Можна сказати, що робота Ради Європи більше стосується філософії освіти, ніж її загальних політичних основ. Спільні принципи та цілі політики висловлені в рекомендаціях Комітету міністрів, резолюціях і рекомендаціях Парламентської асамблеї, та заявах Постійної конференції європейських міністрів освіти.

Загалом, діяльність Ради в галузі освіти зосереджена на п'яти напрямках: освітня політика та реформи; освіта для демократичного громадянства; сучасні мови; викладання історії; європейський вимір освіти, що включає європейську ідентичність та європейське громадянство; студентську мобільність, шкільні зв'язки та обміни; неформальну освіту; міжкультурну освіту; міжконфесійний діалог, підвищення кваліфікації вчителів.

2. Європейський Союз. Освіта з роками набула важливого значення в європейському співтоваристві. Однак, сфера інтересів ЄС – це підтримка відповідного рівня компетентностей, а от відповідальність за зміст і структуру освіти несуть країни-члени. В листопаді 1971 року, коли вперше зустрілися міністри освіти, було започатковано співпрацю країн в галузі освіти. З того часу розпочався розвиток європейської освіти.

Запуск програми навчання протягом усього життя (2007–2013 рр.) у травні 2007 р. став іще одним важливим кроком в європеїзації освіти зверху. Вона об'єднала існуючі програми з метою забезпечення більшої узгодженості між діяльністю з освіти та підготовки; більш ефективної підтримки впровадження навчання протягом усього життя. Паралельно з постійним розвитком цих програм, посилювалося співробітництво в освіті між державами-членами на політичному рівні. Особливий імпульс був наданий «запуском» Лісабонської стратегії в березні 2000 року.

З точки зору протікання європеїзації, Л. Пепін виділяє чотири фази розвитку європейської освітньої політики в економічному та соціальному контексті [11, с. 125–130]:

1957–1971 рр. – фаза передісторії – освіта та навчання мають різні «відправні точки». Культурне та освітнє співробітництво залишалось функцією Ради Європи. Більше 20-ти років «освіта» була табу на рівні ЄС. Ситуація відрізнялася щодо професійної підготовки. Цілі, визначені Римським договором у березні 1957 року стосувалися виключно розробки «спільної політики щодо професійної підготовки» (ст. 128).

1971–1992 рр. – роки започаткування співпраці в освіті у контексті її визнання в Маастрихтському договорі. У 1976 році першою постановою міністрів освіти була затверджена відповідна Програма дій. Маастрихтський договір 1992 року був переломним для співпраці в освіті на рівні співтовариства. Сфера освіти отримала своє визнання (ст. 126: сприяти розвитку якості освіти; ст. 127: розвивати професійну підготовку). Держави-члени чітко усвідомили основні принципи співпраці: держави-члени залишалися відповідальними за зміст і організацію їх систем [11, с. 125]. В центрі освітнього співробітництва була субсидіарність (з моменту її виникнення в 1976 р. Маастрихтський договір підтвердив цей підхід як для освіти в цілому, так і професійного навчання.

1992–2000 рр. – поява концепції навчання впродовж життя (безперервного навчання) та суспільства знань – більш тісного співробітництва в галузі освіти та навчання. Спільною метою освіти все більше і більше стверджувалася концепція навчання протягом усього життя. 1996 рік було проголошено Європейським роком безперервного навчання.

2000–2006 рр.- Лісабонська стратегія на 2010 рік і навчання впродовж життя – від риторики до реалізації. Лісабонська стратегія стала новою амбіційною 10-річною економічною та соціальною стратегією ЄС, що вимагає конкретних дій і більшої координації політики взагалі на всіх рівнях. З тих пір реалізуються відповідні заходи в галузі освіти: розробка бенчмаркінгу та відкритого методу координації (open method of coordination – ОМС) для галузі освіти; прийняття «Детальної робочої програми реалізації цілей освітніх програм в Європі» (2002 р.), «Європейської рамки ключових компетенцій» (погоджена Комісією в листопаді 2005 року) як «практичного довідкового інструменту для підтримки зусиль держав-членів». Ці документи визначають необхідні навички, знання та вміння, які повинен мати кожен європейець аби бути успішним в суспільстві, що базується на знаннях та економіці. Вісім визначених компетентностей включають [7]:

- 1) спілкування рідною мовою;
- 2) спілкування іноземними мовами;
- 3) основні компетенції в математиці, науці і технології;
- 4) цифрова компетентність;
- 5) вміння вчитися;
- 6) міжособистісні, міжкультурні та соціальні компетенції, громадянська компетентність;
- 7) підприємництво;
- 8) культурна обізнаність.

Зазначені компетентності підкріплені базовими навичками і включають горизонтальні компоненти, такі як критичне мислення, творчість, європейський вимір та активне громадянство. Взяті разом вони сприяють досягненню особистої реалізації, активній участі та вдосконаленню працевлаштування людини.

У вересні 2006 року Європейський парламент ухвалив резолюцію щодо ініціатив з додаткових складових шкільних програм, спрямованих на підтримку відповідних заходів, що включають європейський вимір (резолюція 2006/2041 (INI)). Резолюція базується на необхідності посилення європейського виміру в освіті (резолюція Європейської Ради від 24 травня 1988 р.). У вітчизняному контексті, новий зміст освіти України базується на формуванні у дитини необхідних для успішної самореалізації в суспільстві компетентностей. Зокрема, виділено 11 ключових компетентностей для Нової української школи: вільне володіння державною мовою; здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами; математична компетентність; компетентності у галузі природничих наук, техніки та технологій; інноваційність; екологічна компетентність; інформаційно-комунікаційна компетентність; навчання впродовж життя; громадянські та соціальні компетентності; культурна компетентність; підприємливість та фінансова грамотність.

Цілі розвитку шкільної освіти, які були окреслені на спільних засіданнях Міністрів освіти держав-членів Європейської Економічної Спільноти (ЄЕС) у 80-х-90-х

роках ХХ століття, є тотожними для усіх країн ЄС проте з певними національними особливостями успіху у їх досягненні [3, с. 6–7]. За визначенням ОЕСР (1983 р.), вони поділяються на такі шість категорій [12]:

- досягнення рівних можливостей в отриманні освіти;
- забезпечення всіх громадян базовими знаннями, здібностями та вміннями;
- сприяння розвитку стабільності освіти в умовах соціальних змін;
- підготовка учнівської молоді до соціальної та професійної інтеграції у суспільстві;
- мотивація до продовження навчання впродовж життя, щоб мати змогу адаптуватися до швидкозмінного світу;
- розвиток освіченості населення, як умови зростання матеріального добробуту громадян.

Європейська інтеграція України є стратегією розвитку української держави, як і європеїзація національної освіти [5]. Вже зазначалося, що європеїзація передбачає переорієнтацію напрямів та форми політики держави на європейські норми та стандарти. Відповідно, європеїзація вітчизняної системи освіти є визнанням європейських цінностей і стандартів в галузі освіти. Здійснюється вона в таких напрямках: розвиток профільного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах; Болонський процес; поступове введення навчання другої іноземної мови; експорт освіти; освітні гранти; підвищення заробітної плати освітян; єдиний державний іспит та ін.

1. Профільна освіта. Одним з основних напрямків модернізації освітньої системи України є розвиток широко розповсюдженого в системі освіти Європи профільного навчання. Закон України «Про освіту» передбачає два спрямування профільної середньої освіти: по-перше, академічне – профільне навчання на основі поєднання змісту освіти, визначеного стандартом профільної середньої освіти, і поглибленого вивчення окремих предметів з урахуванням здібностей та освітніх потреб здобувачів освіти з орієнтацією на продовження навчання на вищих рівнях освіти; по-друге, професійне – орієнтоване на ринок праці профільне навчання на основі поєднання змісту освіти, визначеного стандартом профільної середньої освіти, та професійно орієнтованого підходу до навчання з урахуванням здібностей і потреб учнів. Перехід до профільного навчання означає забезпечення поглибленого вивчення окремих предметів програми повної загальної освіти; створення умови для диференціації змісту навчання старшокласників з можливостями реалізації індивідуальних освітніх програм; сприяння встановленню рівного доступу до повноцінної освіти різним категоріям учнів відповідно до їх здібностей, індивідуальних потреб; більш ефективної підготовки випускників школи до освоєння програм на вищих рівнях освіти.

2. Вивчення іноземних мов. У більшості держав Європи звичайною є практика навчання двох іноземних мов. В Україні посилене прагнення до вивчення іноземних мов викликано інтернаціоналізацією соціально-економічних процесів, прогресом нових технологій, зростанням міжнародного наукового і культурного обміну.

3. Болонізація вищої освіти. Приєднання у 2005 році до Болонського клубу призводить до ще більшої

уніфікації вищої освіти, її орієнтованості на загальносвітові глобалізаційні процеси і до поступового відходу від традицій регіоналізації освіти. Закон України «Про освіту» визначає такі рівні з огляду на європейську практику: перший (початковий) рівень професійної (професійно-технічної) освіти, який відповідає другому рівню Національної рамки кваліфікацій; другий (базовий) рівень професійної (професійно-технічної) освіти, який відповідає третьому рівню Національної рамки кваліфікацій; третій (вищий) рівень професійної (професійно-технічної) освіти, який відповідає четвертому рівню Національної рамки кваліфікацій; фахова передвища освіта, яка відповідає п'ятому рівню Національної рамки кваліфікацій; початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти, який відповідає шостому рівню Національної рамки кваліфікацій; перший (бакалаврський) рівень вищої освіти, який відповідає сьомому рівню Національної рамки кваліфікацій; другий (магістерський) рівень вищої освіти, який відповідає восьмому рівню Національної рамки кваліфікацій; третій (освітньо-науковий/освітньо-творчий) рівень вищої освіти, який відповідає дев'ятому рівню Національної рамки кваліфікацій; науковий рівень вищої освіти, який відповідає десятому рівню Національної рамки кваліфікацій.

5. В контексті модернізації вищої освіти важливою є і проблема експорту освіти. В розвинених країнах ЄС частка іноземних студентів становить 10 – 20 %. Наразі в Україні відбуваються процеси, пов'язані з розширенням експорту вітчизняних освітніх послуг, збільшенням кількості іноземних студентів у закладах вищої освіти країни.

На сьогодні в Європі значення освіти актуалізується у контексті сталого розвитку. Відтак, перспективами ЄС є задоволення потреб нинішнього покоління і збереження здатності майбутніх поколінь задовольнити свої потреби. З цією метою ЄС розробив Стратегію сталого розвитку, спрямовану на «високий рівень захисту довкілля, соціальної справедливості та згуртованості, економічне процвітання та активне сприяння сталому розвитку в усьому світі» (Europe – Idea of Sustainable Development).

«Метою освіти для сталого розвитку є підготовка людей відігравати активну роль у формуванні екологічно стійкого, економічно ефективного і соціально справедливого середовища [9, с. 7]. Освіта є найважливішою сферою для підвищення поінформованості щодо необхідності сталого розвитку.

Згідно зі «Стратегією інтеграції України до Європейського Союзу», затвердженій наказом Президента України, поряд з іншими напрямками європейської інтеграції культурно-освітній займає особливе місце, що зумовлено потенційною можливістю досягти вагомих успіхів у інтеграційному процесі саме тут. Він охоплює галузі середньої і вищої освіти, перепідготовку кадрів, науку, культуру, мистецтво, технічну і технологічну сфери [2, с. 65].

Паралельно з європеїзацією освіти відбувається європеїзація державного управління освітою у площині демократичного розвитку й належного врядування, регуляторної реформи й розвитку адміністрування та інфраструктури [4, с. 143]. Вимоги європеїзації змінюють формат роботи органів державного управління освітою – відповідних підрозділів управління освітою

місцевих державних адміністрацій – від закритості в прийнятті рішень, формалізму у взаємодії з громадськістю – до відкритості й залучення зацікавлених сторін до процесу формування та реалізації державної політики.

#### Висновки

Європеїзація освіти та управління нею передбачає переорієнтацію напрямів та політики держави на європейські норми та стандарти. Як результат, європейські освітні принципи стають складовою національної освітньої політики держави. Проведення належних реформ в освіті згідно з нормами та практиками ЄС, послідовність в освітній політиці, дотримання європейських цінностей та принципів системою державного управління освітою матимуть позитивний вплив на підтримку європейського вектору в цій галузі.

#### Література.

1. Айзінг Р. Європеїзація та інтеграція. Концепти дослідження ЄС. *Європейська інтеграція / уклад. М. Яхтенфукс, Б. Колер-Кох; пер. з нім. М. Яковлева.* Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія». 2007. С. 255–274.
2. Іванова Л. Специфіка навчальних процесів ВНЗ України в умовах європеїзації. *Вісник Запорізького національного університету.* № 2 (13). 2010. С. 64–68.
3. Ковальчук О. Формування освітньої політики країн Євросоюзу під впливом процесів глобалізації та європеїзації. URL: <https://www.sworld.com.ua/konfer32/1059.pdf>
4. Кублік К. Європеїзація та стандартизація норм та вимог до державного управління та кадрової політики в державній службі Європеїзація публічного адміністрування в Україні в контексті. *Європейської інтеграції: матеріали наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 17 груд. 2009 р.) / за заг. ред. Л. Л. Прокопенка.* Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ. 2009. С. 142–149.
5. Локшина О. Забезпечення якості вищої освіти в умовах європеїзації України. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика (Серія: педагогічні науки).* Випуск № 3–4 (56–57). 2018. С. 127–132.
6. Cowles M. G., Caporaso J., Risse T. Transforming Europe. *Europeanization and Domestic Change.* Ithaca and London: Cornell University Press. 2001. 304 p.
7. European Parliament and European Council. Recommendation of 18 Dec. 2006 on key competences for lifelong learning (2006/962/EC). *Official Journal of the European Union.* 30.12.2006. L 394/10-18.
8. Featherstone K., Radaelli C. M. The Politics of Europeanization. Oxford: University Press. 2003. 320 p.
9. Krbec D. «Europeanization» of education: challenges for accession countries. URL: [https://www.pilar.hr/wp-content/images/stories/dokumenti/zbornici/27/z\\_27\\_375.pdf](https://www.pilar.hr/wp-content/images/stories/dokumenti/zbornici/27/z_27_375.pdf)
10. Schreiner P. Europäisierung von Bildung als Herausforderung für Religion und evangelische Bildungsverantwortung, [Europeanization of education as a challenge for Religion and Protestant Commitment to Education] in: P Schreiner, V Elsenbast, F Schweitzer (Hrsg.). *Europa Bildung Religion. Demokratische Bildungsverantwortung und die Religionen.* Münster: Waxmann. 2006. S. 81–92.
11. Pépin L. The History of EU Cooperation in the Field of Education and Training: how lifelong learning became a strategic objective. *European Journal of Education.* Vol. 42. № 1. 2007. P. 121–132.
12. Report from the Commission of 31 January 2001: The concrete future objectives of education system [COM(2001) 59 final]. URL: [http://aei.pitt.edu/42877/1/com2001\\_0059.pdf](http://aei.pitt.edu/42877/1/com2001_0059.pdf)